

The painting 'The Architect's Dream' by Thomas Cole depicts a fantastical landscape. In the foreground, a man sits on a stone pedestal, sketching a plan. Behind him, a grand classical temple with a portico of columns stands on a hill. To the left, a dark Gothic church with a tall spire rises. In the background, a large pyramid is visible under a hazy sky. The scene is framed by heavy, dark curtains on either side.

De liefde voor de fabriek is pril

Het schilderij *The Architect's Dream* van de Engelse architect Thomas Cole uit 1870 laat een imaginair landschap zien vol tempels, kerken, gerechtsgebouwen, paleizen en villa's. Er staan geen fabrieken op. Kennelijk droomden architecten aan het eind van de negentiende eeuw nog niet van fabrieken. De eerste hoogleraar fabrieksbouw aan de Delftse architectuuropleiding werd pas in 1899 benoemd; hij moest er zich 25 jaar voor beijveren om utiliteitsbouw als een volwaardige architectonische activiteit erkend te krijgen.

[Dirk Baalman >](#)

Met de grote inventarisaties van monumenten in Nederland in de loop van de twintigste eeuw, raakten de monumentenlijsten gevuld met kerken, gerechtsgebouwen, paleizen en villa's. Er kwamen geen fabrieken op. Monumentenzorgers zagen toen kennelijk niets in fabrieksbouwen. Maar juist in de tijd van grote saneringen in de textielnijverheid kwam de kentering. Je zag overal in het land werkgroepen of stichtingen 'industrieel erfgoed' of 'industriële archeologie' opkomen. Zij deden hun best om de kennis over het industriële verleden te documenteren en panden en

ensembles te behouden. De waardering voor fabrieksbouwen is van recente datum; het is nog een prille liefde. Een beschouwing erover in een bundel voor een groot publiek is nog steeds een zeldzaamheid. Dat heeft ongetwijfeld te maken met het feit dat we van het werk van een vorige generatie al snel nog maar weinig weten. Met alle waardering voor het behoud van fabrieksbouwen: wie weet er nog hoe bijvoorbeeld textiel werd gemaakt, wat er zich in die fabrieken afspeelde? Wie kan zich nog iets voorstellen bij het themanummer dat het architectuurtijdschrift

Wonen/TABK in de jaren zeventig wijdde aan Enschede onder de titel: 'De barre leegte van Enschede', met als ondertitel 'gaten en nog eens gaten'. Voor Enschede kon men even gemakkelijk Almelo of Borne invullen; ook daar hadden de voormalige grootheden als Ten Cate, Bendien en Spanjaard failliete boedels achtergelaten. De steden waren zowat even failliet als de fabrieken. De ruimtelijke opgave voor het vullen van de vrijgevalen industriecomplexen was immens. Voor hergebruik van fabrieksgebouwen was echter nauwelijks aandacht. Er waren vrijwel geen investeerders en als er al nieuwe bedrijvigheid ontstond, dan was het sentiment over het textielverleden een belemmering voor hergebruik.

In de jaren negentig wisselden voorbeelden van behoud en verlies elkaar willekeurig af. Spanjaard in Borne werd gesloopt, waarmee één van de meest spectaculaire fabrieksgebouwen van architectenbureau Beltman (hofleverancier van de textielindustrie) verdween. Het complex van Nino in Enschede werd voorgedragen als rijksmonument, maar werd in brand gestoken nog vóór die plaatsing een feit was. Jutefabriek Ter Horst in Rijssen maakte plaats voor een treurige rij flatjes en supermarkten; de fabriek stond in zo'n kwade reuk dat sloop de enige optie bleek. Voorbeeldig daarentegen is de restauratie en uitbreiding van textielschool De Maere in Enschede en het hergebruik van textiel fabriek Jannink (museum en woningen). Deze ontwikkeling liet zien dat het tij aan het keren was en dat er een herwaardering plaatsvond van het industriële erfgoed.

Ook anno 2008 wisselen sloop en hergebruik elkaar nog af. Zo is de voormalige badhanddoekenfabriek Stork Seahorse ('zeepaardje') grotendeels gesloopt, een bewijs van het gebrek aan creativiteit en lef bij de ontwikkelaar die in weinig anders dan twee-onder-een-kappertjes gelooft. Dit type ontwikkelaar raakt langzaam geïsoleerd als een representant van het oude denken. Anderzijds heeft de gemeente Enschede de voormalige spinnerij Oosterveld in 2007 inventief verbouwd tot bedrijfsverzamelgebouw en tot de beeldbepalende kern van een nieuw bedrijventerrein. De voormalige fabriek van Rozendaal in Roombeek is een spectaculair voorbeeld van hergebruik met een museale functie. Ten Cate in Almelo ontwikkelt zich als centrum van een nieuw stadsdeel. Ook liggen er mooie kansen voor de gebiedsontwikkeling in Losser met de oude steenfabriek als kern, en voor de silo van de coöperatie in Haaksbergen als icoon van een nieuwe spoorwijk. De

hergebruikte hal van de gieterij van Stork in Hengelo wordt geopend als drager van het ROC-gebouw. Zo komt Twente bekend te staan als een gebied dat de revitalisering van bedrijfscomplexen serieus neemt.

In de vastgoedsector begint het intussen gewoon te worden om de kwaliteiten op te zoeken die industrieel erfgoed aan gebiedsontwikkeling kan bieden. Het besef van duurzaamheid speelt daarbij een rol: waarom zou je goede gebouwen weggooien als je ze nog kunt gebruiken; waarom al die energie en grondstoffen teniet doen voor iets nieuws dat vaak de kwaliteit van het gesloopte niet benadert? Ook het sentiment lijkt te zijn gekeerd: er zijn steeds minder negatieve gevoelens bij de industriëlen van weleer. Een generatie sterft uit en een volgende kijkt anders tegen de wereld aan. Bij de selectie van rijksmonumenten in de jaren negentig waren het Balengebouw, Rozendaal en TETEM niet in beeld. Maar na de vuurwerkkramp werden deze complexen de kernen van het wederopbouwplan als waren zij de nieuwe rijksmonumenten van Roombeek en Enschede.

Twente is nog niet klaar met de worsteling met het industriële verleden. In Enschede lijkt het Van Heekcomplex aan de Lage Bothofstraat het loodje te leggen. Hier staat achter de blikken gevels van onder meer de zwarte markt één van de meest interessante textiel fabrieken van Enschede. Studies geven aan dat hergebruik bijzondere kwaliteiten oplevert, maar planeconomen pleiten voor sloop. Nauwkeuriger analyses van de kwaliteiten van terreinen en gebouwen zijn gewenst. Wat is de geschiedenis van deze plek, welke architectonische waarden, landschappelijke kenmerken en bijzondere ruimten zijn hier te vinden? Zo'n benaderingswijze kan een proces van herontwikkeling een onverwachte wending geven; slopen en gewone dingen maken gebeurt tenslotte al genoeg. Door de oogharen bezien kan die benadering voor grote complexen interessante inzichten opleveren. Herontwikkeling van het vliegveld Twente,

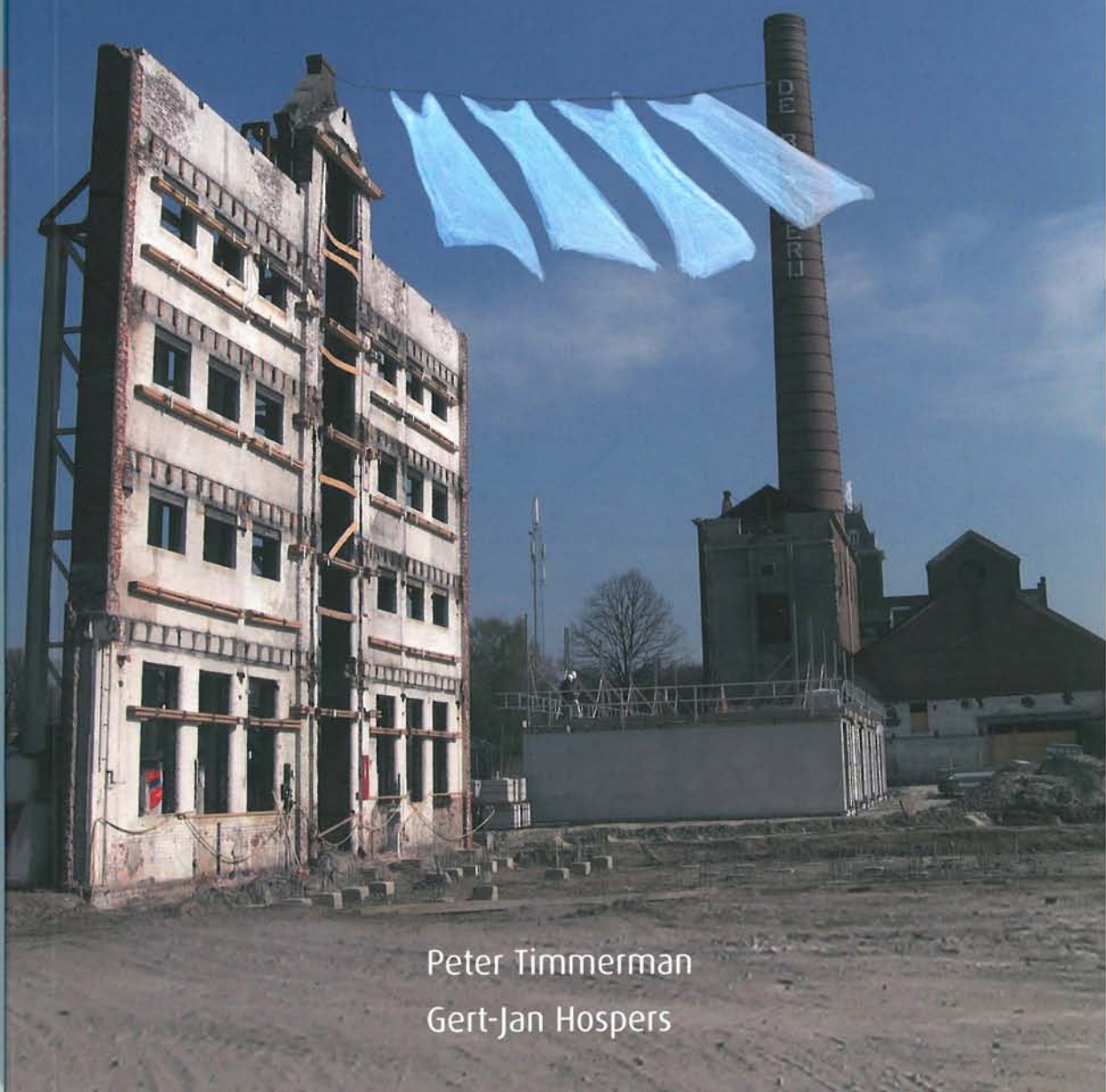

de bedrijventerreinen in Oldenzaal, de havens van Enschede en Hengelo, de Twentse Damast in Ootmarsum, Dollegoor in Almelo en de complexen van Ten Cate in Nijverdal staan nog op stapel. We hoeven niet langer naar het Ruhrgebied om inspiratie op te doen: Twente heeft zelf voldoende spannende voorbeelden van maat.

> **Dirk Baalman** is adjunct-directeur van Het Oversticht te Zwolle, een onafhankelijke vereniging die overheden adviseert op het gebied van ruimtelijke kwaliteit en erfgoed.

**Echt
Twents!**

Oude gebouwen nieuwe ideeën

Peter Timmerman
Gert-Jan Hospers